

Kaczmarczyk Adrienne

LISZT MŰVEI ÉS A KORTÁRS KIADÓK

ÖSSZEFOGLALÁS

Liszt és a kiadók szakmai sokoldalúságának és kölcsönös rugalmasságának eredményeként a zeneszerző művei mintegy 120 kiadónál jelentek meg élete folyamán. Együttműködésük dokumentumai hiányosan maradtak ránk, s még azok feltárása is csak részben történt meg, mivel a téma csak az 1980-as években keltette fel a kutatók figyelmét. E tanulmány amellett, hogy áttekintést kíván adni, Liszt és a kiadók attitűdjének fontosabb jellemzőit igyekszik megállapítani. Végső célja közelebb jutni annak a megválaszolásához, hogy milyen módon és mennyiben befolyásolták a kiadók Liszt zeneszerzői életműve alakulását.

Kulcsszavak: átiratok, életműkiadás, kottakiadás, sajtóhibák, style hongrois, szerzői jog, szimultán kiadások, Breitkopf & Härtel, Haslinger, Ricordi, Schlesinger, J. Schubert, Kahnt.

Liszt Ferenc művei mintegy százhusz európai kiadónál jelentek meg élete folyamán. A kiugróan magas szám alátámasztja az ismert tény, miszerint esetében kivételesen erős és tartós volt a művész, a sajtó és a közönség egymás iránti érdeklődése. Előadói tevékenységének rendkívüli intenzitása mindig is foglalkoztatta a kutatókat. Ám szerteágazó és sokrétű kiadói kapcsolatainak mind ez idáig jóval kevesebb figyelmet szenteltek. Pedig a magas szám nem a véletlen műve volt, hanem Liszt szakmai sokoldalúságának és kivételes rugalmasságának eredménye. A kiadóknak hasonló eredményeket kellett felmutatniuk az egyes szerzőkkel való hosszú távú együttműködés, illetve önnön rentabilitásuk érdekében. Kiadói közel ötven százalékal Liszt a párizsi és az azt követő vándorévei során, az 1830–40-es években kötött ismeretséget. Miután virtuóz karrierjét 1847-ben befejezte, s letelepedett Weimarban, a külföldi kiadók érdeklődése megcsappant iránta, a német kiadóké azonban egészen haláláig megmaradt, sőt még növekedett is. Közel hat és fél évtizedes pályafutása során összességében legalább 45 német, 24 francia, 15 angol, 10 osztrák, 7-8 oroszországi és itáliai, valamint néhány magyar, cseh, svájci és holland kiadónál jelentek meg kompozíciói (1. táblázat a 186–187. oldalon). A két fél együttműködését dokumentáló metszői kéziratok, korrektúralevonatok, levelezések, fizetési jegyzékek és egyéb iratok hiányosan maradtak ránk, s még ezeket sem sikerült teljesen feltárni. További kutatásokra van szükség annak pontos meghatározásához is, hogy mennyiben befolyásolták a Liszt-életmű alakulását a kiadói ösztönzések és igények. Azonban úgy vélem, ahhoz elegendő információ gyűlt össze, hogy a két fél attitűdjének fontosabb jellemzőit megállapíthassuk, s hogy helyzetjelentésünkkel ösztönzést adjunk a folytatáshoz.

LISZT KIADÓI

aláhúzás: kiadók, amelyeknél legalább 15 Liszt-mű jelent meg; dőlt betű: terjesztők, illetve kiadók, amelyeknél Liszt-mű 1. kiadásban nem jelent meg; évszámok: Liszt és a kiadó együttműködésének jellemző ideje

HABSBURG BIRODALOM**Bécs**

Artaria 1825

Diabelli 1824–1848

Gotthard 1870

Haslinger 1838–1857 (38 mű)

k. u k. Hof- und Staatsdruckerei 1859

Mechetti 1839–1847

Spina 1838, 1846–1862

Trentsensky & Vieweg 1836

Weigl 1826

Weinberger kb. 1882–1885

Pest / Budapest

Beimel: *Morgenröthe* 1848

Dietze Vilmos 1865

Rózsavölgyi és Társa 1865–1867, 1873

Táborszky & Parsch 1871–1885 (23 mű)

Treichlinger 1847

Walzel Agost Frigyes 1847

Pozsony

Schindlers Verlag 1871

Prága

Halla 1840

Hoffmann 1840–1841, 1847

FRANCIAORSZÁG**Brest**

Anner 1865

Párizs

Brandus / Brandus & Dufour 1847–1880

Choudens 1864

Delanchy 1885

Durand 1869, 1877, 1886

Érard 1824–1825

Escudier (Bureau Central de Musique
1843–1853) 1844, 1851–1852, 1868

Flaxland 1869k.

Gérard 1860-as évek

Grus 1860–1870-es évek

Heugel 1840–1842, 1877, 1892

Latte 1837–1846

Launer 1842

Leduc 1886

Mayaud 1850k.

Meissonnier 1849

Muraille 1863

Pacini 1840

Repos 1867–1869

Richault 1840–1852

Schlesinger, Maurice 1834–1846 (15 mű)

Schonenberger 1840

Troupenas 1829–1839, 1845k.

Párizs / Marseille

Dufaut & Dubois-Boisselot 1826/1827

HOLLANDIA**Rotterdam**

Vletter 1859–62

NAGY-BRITANNIA**London**

Addison & Hodson 1844–48

Ashdown & Parry 1860 után

Augener 1880k.

Boosey 1825?

Brewer 1872k.

Chappell 1841, 1863

Cocks 1840

Cramer, Addison & Beale 1841?

Lucas, Stanley & Weber 1880

Mills 1838k.

Mori & Ball 1832

Mori & Lavenue 1839

Novello & Ewer 1884–1886

Paul, Kegan 1880

Wessel 1837–1840

Manchester

Andrews 1856

SVÁJC**Basel**

Knop 1836–1837, 1845

Zürich

Hug 1885

OLASZORSZÁG**Mendrisio**

Pozzi 1839

Milano

Canti 1840k.

Lucca 1840, 1860-as évek, 1882

Ricordi 1837–1851, 1879–1883 (23 mű)

Nápoly*Associazione musicale industriale* 1884**Róma**

Blanchi 1876

Manganelli 1876–1881

Torino

Giudici & Strada 1880

OROSZORSZÁG**Moszkva**

Gutheil 1880k.

Jürgenson 1880

Szentpétervár*Au Ménestrel* 1846–47*Bernard* 1840–1842

Bessel 1877, 1881

Klever 1840–1850*Odéon* 1843**NÉMETORSZÁG****Berlin**

Barth 1883

Bote & Bock 1858–1883 (15 mű)

Fürstner 1868–1885 (15 mű)*Ries & Erler*, Berlin 1883*Schlesinger, Heinrich* (1864-től Schlesinger–Lienau) 1841–1884 (62 mű)

Simrock 1882

Trautwein 1869

Braunschweig / Brunswick*Bahn* 1877

Bauer 1877

Meyer 1854

Spehr 1841–1842**Breslau***Grosser* 1838

Hainauer 1843, 1865, 1879, 1883

Drezda

Meser 1843–1890, 1863

Erfurt

Körner 1865, 1887

Esslingen

Weissmann 1883

Hamburg

Rahter 1880–1881

Hamburg / Lipcse

Cranz 1840–1843, 1879, 1883

Schuberth 1842–1877, 1886 (86 mű)**Hannover**

Simon 1881

Köln

Eck 1843–1844

Tonger 1883

Langensalza

Beyer 1884

Lipcse*Breitkopf & Härtel* 1836–1890 (74 mű)

Forberg 1863

Frieze 1841

Fritzsche 1885–1886

Heinze (Peters) 1864–1865, 1872

Hofmeister 1835–1852, 1872–86 (18 mű)*Kahnt* 1859–1886–1905 (114 mű)*Kistner* 1848–1854, 1880–1884 (21 mű)

Klinkhardt 1862

Leuckart 1868, 1876–1880

Licht & Meyer 1885–1887

Peters 1852, 1865

Senff 1850–1852

Siegel 1865–1871, 1886

Witzendorf 1844–1845**Lipcse / Winterthur**

Rieter-Biedermann, 1866

Mainz*Schott's Söhne* 1836–1886 (45 mű)**Regensburg**

Pustet 1870–1884

Stuttgart

Cotta'sche Buchhandlung 1863–1880

Stuttgart / Bonn

Hallberger 1846, 1857–1858

Weimar

Böhlau 1860–1861

Kühn 1857–1873

Kiadói archívumok és katalógusok

Liszt és a kiadók kapcsolata az 1980-as években vált kutatások témájává. Ezek egyik fontos ösztönzője volt Albi Rosenthal addig ismeretlen leveleket is bemutató 1986-os áttekintése.¹ James Deaville, a téma elismert szakértője ugyanekkor számolt be a vokális életmű kiadója, a lipcsei Kahnt archívum anyagáról.² Ugyanitt írt arról is, hogy Liszt többi fontos kiadója közül a bécsi Haslinger, a milánói Ricordi, a berlini Schlesinger és a hamburgi Julius Schuberth iratai és nyomdai jegyzékei nagyrészt elvesztek, a ma is működők, köztük a Breitkopf & Härtel és a Schott archívumában őrzött dokumentumok pedig jobbára kiadatlanok. Az, hogy az utóbbi negyedszázadban több archívum is elérhetővé tette 19. századi dokumentumait digitalizált formában az interneten – köztük a berlini Staatsbibliothek támogatásával a Schott kiadó is³ – a kutatások felgyorsulására ad reményt.

Egyéb előrelépés is történt: megjelent több, a Liszt-filológia számára alapvető jelentőségű, a kottakiadványok megjelenési idejének meghatározását lehetővé tévő lemezszám-katalógus. A legnagyobb szabású kiadvány, Anik Devriès és François Lesure kétrészes, háromkötetes munkája a kezdetektől az I. világháborúig dolgozza fel a francia zeneműkiadók tevékenységét.⁴ A 19. századi kiadók önmagukban kitesznek egy kötetet, ami megmutatja, hogy akkoriban élte virágkorát ez az iparág. Az egyes kiadók lemezszámainak listázásán kívül a szerzőpáros jogi okmányokra és sajtóadatokra támaszkodva betekintést nyújt a kiadók hétköznapijaiba is. Emellett a kronológiai problémák feloldásához is támpontot adnak azokban a nem ritka esetekben, amikor a kiadók, például lisztéi közül Richault, újra felhasználtak korábbi lemezszámokat.

A legtöbb Liszt-kotta Németországban jelent meg a zeneszerző több évtizedes ottani működésének köszönhetően, valamint a zeneműkiadók és a zenekedvelők nagy számából adódóan. A német, valamint a Liszt szempontjából ugyancsak fontos bécsi zeneműkiadók működési adatait és lemezszámait már az 1960–80-as években feldolgozta és publikálta Otto Erich Deutsch⁵ és Alexander Weinmann.⁶ A német zeneműkiadás gazdag terméséről azonban igazán részletes képet csak a lipcsei Hofmeister kiadó által 1829-től kiadott havi értesítőkből kaphatunk, amelyek a londoni Royal Holloway Egyetem jóvoltából 2007 óta nemcsak, hogy elérhetők, de kereshetők is az interneten.⁷

1 Albi Rosenthal: „Liszt and His Publishers”, *Liszt-Saeculum* 38. (1986), 3–40.

2 James Deaville: „The C. F. Kahnt Archive in Leipzig: A Preliminary Report”, *Notes* 42/3. (March 1986), 502–517, ide: 502.

3 Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz: „Schott-Archiv digital”, <https://schottarchiv-digital.de> (utolsó megtekintés: 2025. április 6.).

4 Anik Devriès–François Lesure: *Dictionnaire des éditeurs de musique français*, I.: *Des origines à environ 1820*, II.: *De 1820 à 1914*. Genève: Minkoff, 1979.

5 Otto Erich Deutsch: *Musikverlags Nummern*. Berlin: Verlag Merseburger, 1961.

6 Alexander Weinmann: *Vollständiges Verlagsverzeichnis Senefelder, Steiner, Haslinger*. München: Katzbichler, 1979; ill. uő: *Verlagsverzeichnis Pietro Mechetti quondam Carlo*. Wien: Universal, 1966 (Beiträge zur Geschichte des Alt-Wiener Musikverlages. Reihe 2, Folge 10.).

7 *Musikalisch-literarischer Monatsbericht neuer Musikalien, musikalischer Schriften und Abbildungen*. Leipzig: Hofmeister, 1829–1990; interneten ld. a Royal Holloway, University of London honlapját: „Hofmeister

Bár Liszt nem állt kapcsolatban amerikai kiadókkal, művei a 19. század folyamán eljutottak az Újvilágba is. Zongoraműveivel a tanítványai ismertették meg a közönséget. Úttörő szerepet vállalt közülük a bostoni William Mason, aki 1853–54 folyamán tanult Lisztnél Weimarban, majd New Yorkban letelepedve maga is tanítani kezdett, és mestere példáját követve kamarazenei matinékat tartott.⁸ Megfordult házában két kiváló német származású muzsikussal, a csellista Carl Bergmann és a hegedűs Theodore Thomas, akik később karmesterként szereztek nevet, és Liszt számos szimfonikus művét bemutatták.⁹ A bonyolult és nagy kiadói befektetést igénylő Liszt-partitúrák beszerzésében bizonyára támaszkodtak európai kiadókra, köztük nyilván a hamburgi–lipcsei székhelyű Schuberth-cégre, amelynek volt lera-kata New Yorkban. A 19. századi amerikai Liszt-kiadás szintén megérdemelné, hogy tanulmányozzák. Mivel ezek az amerikai kiadók, tudomásunk szerint, nem álltak közvetlen kapcsolatban a zeneszerzővel, s mivel Liszt-kiadványaik feltérképezése még további kutatásokat igényel, jelen írás nem foglalkozik tevékenységükkel.

Kevesebb Liszt-kiadvány datálásához használhatók, de a kutatás számára szintén alapvetők az utóbbi hat évtizedben megjelent, angol,¹⁰ olasz¹¹ és magyar kiadók¹² lemezszámait listázó katalógusok. A zeneműkiadók működéséről és lemezszámairól tájékoztató irodalom felsorolásakor nem feledkezhetünk meg az International Music Score Library Projectről (IMSLP), amely 2006 óta folyamatosan bővíti az általa létrehozott *Petrucchi Music Library* internetes adatbankját.¹³

A zongorista zeneszerző és a kiadók

Ha egy térképen megjelölnénk azokat az európai városokat, amelyeket Liszt pianistaként vagy az 1850–60-as években karmesterként felkeresett, a kirajzolódó kép egyszersmind a kiadók székhelyeit is megmutatná. A koncertélet és a zeneműkiadás illetően összefonódása korántsem egyedi jellegzetesség; a városi zeneélet e két intézménye a 18. századi felemelkedés és a 19. századi fénykor idején mindvégig kölcsönösen függött egymástól. Amitől a képzeletbeli térképünkön élénk társuló kép a maga nemében mégis páratlan, az az, hogy Liszt képes volt egymaga

XIX”, <https://hofmeister.rhul.ac.uk/2008/content/database/database.html> (utolsó megtekintés: 2025. április 6.).

8 William Mason: *Memories of a Musical Life*. New York: The Century Co. 1901, 86–182., 192–195.

9 Uott, 195–205.; James Deaville: „Liszt’s Symphonic Poems in the New World”. In: *Liszt und Europa*. Hrsg. Detlef Altenburg–Harriet Oelers. Laaber: Laaber-Verlag, 2008, 365–381.

10 Oliver W. Neighbour–Alan Tyson: *English Music Publishers’ Plate Numbers in the first Half of the Nineteenth Century*. London: Faber and Faber, 1965.

11 Agostina Zecca Laterza: *Il Catalogo numerico Ricordi 1857 con date e indici*. Roma: Nuovo Istituto Editoriale Italiano, 1984 (Bibliotheca musicale VIII. Catalogo editoriali I. Collana di Cataloghi e bibliografie diretta da Claudio Sartori e Agostina Zecca Laterza); és Michael Saffle: „Early Italian Editions of Liszt’s Works”, *Revista de Musicologia* 3. (1993), 1781–1794.

12 Mona Ilona: *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük (1774–1867)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1989 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 11).

13 https://imslp.org/wiki/Main_Page – a honlapot a Royal Holloway, University of London hozta létre 2007-ben (utolsó megtekintés: 2025. április 6.).

felkelteni és évtizedeken át fenntartani a zeneélet, illetve a zeneműkiadás oly sok kisebb-nagyobb központjának az érdeklődését.

A zeneműkiadás 19. századi prosperálása, a koncertélethez hasonlóan, a középosztály soraiból kikerülő, nagy létszámú új közönségnek volt köszönhető. Az 1840-es években már ez a réteg adta a kulturális élet akkori európai fővárosainak, Bécs, Párizs és London lakosságának mintegy 20 százalékát.¹⁴ Miután gazdasági téren egyre nagyobb jelentőségre tett szert, magasabb társadalmi státuszt megcélozva az arisztokrácia életformáját is igyekezett átvenni, amihez a művészetpártolás hagyományosan hozzátartozott. A 19. század folyamán a polgári réteg nemcsak a kotta-, hanem a könyv- és lapkiadásnak, valamint a műkincs-kereskedelemnek is a motorja lett. A század második felére a műkereskedő a társadalmi és gazdasági élet tipikus szereplőjévé vált, ahogyan azt Gustave Flaubert 1869-ben kiadott regényében, az *Érzelmeik iskolájában* is láthatjuk. Flaubert hőse, a hajdan festői babérokra pályázó, feltörekvő Jacques Arnoux festmények, fajansz és porcelán tárgyak értékesítésével szerezte vagyonát. Azonban a történet idején, az 1860-as években kellő szakértelem nélkül vezetett vállalkozásai már csőddel fenyegetik. Mivel csak csalással tud pénzre szert tenni, végül rajtaveszt, és vagyonát elárverezik. Arnoux-ban könnyű felismerni a művészéletrajzok gyakori negatív szereplőjét, aki kihasználja a munkájába temetkező alkotóművészt és a jóhiszemű vevőt. Kétségtelen, a műkincsek adásvételéből vagy az irodalmi és zenei alkotások kiadásából élő üzletember szerepe ambivalens. Az utóbbi évtizedek zeneszociológiai kutatásai azonban rávilágítottak, hogy az alkotók nem feltétlenül váltak áldozatokká. Liszt esete is ezt példázza. Flaubert egyébként nem lehetett teljesen objektív, mivel regénye önéletrajzi fogantatású: a főszereplő, Frédéric Moreau és Arnoux megcsalt felesége között szövődő barátság modellje az író és Maurice Schlesinger párizsi zeneműkiadó felesége, Elisa közötti kapcsolat volt.

Maurice, Adolph Martin Schlesinger berlini zeneműkiadó legidősebb fia 1821-ben telepedett le Párizsban, ahol aztán főként német komponisták szerzeményeinek kiadására szakosodott. Gátlástalan üzelvei miatt többször perbe fogták s végül 1847-ben csődbe ment; metszéslemezei ekkor a Brandus-cég tulajdonába kerültek. Kétes hírneve dacára Schlesinger volt többek között Chopin és Liszt legfontosabb párizsi kiadója,¹⁵ akinél az 1830–40-es években legalább tizenöt Liszt-mű jelent meg. Schlesinger azután vált igazán vonzóvá a fiatal zenészszerzők szemében, hogy 1834-ben megalapította a *Gazette musicale de Paris*-t, amelyet a zenei avantgárd szócsövének szánt, és amelyben a saját kiadványait is reklámozhatta. A lapot 1835-ben egyesítette a François-Joseph Fétis belga zeneteoretikus által 1827-ben alapított *Revue musicale*-l, létrehozva a *Revue et gazette musicale de Paris*-t, amely rövid időn belül a párizsi zeneélet fontos sajtóorgánumává nőtte ki magát. Szerkesztőségében Berlioz, Chopin, Halévy, id. Alexandre Dumas és mások

14 William Weber: *Music and the Middle Class*. New York: Holmes & Meyer, 1975, 128.

15 Jeffrey Kallberg: „Chopin in the Marketplace. Aspects of the International Music Publishing Industry in the First Half of the Nineteenth Century, Part I: France and England”, *Notes* 39/3. (March 1983), 535–569.

mellett Liszt is helyet foglalt, aki 1835–42 között számos írását publikálta a lapban, köztük a művészek helyzetével foglalkozó nagyszabású tanulmányát és zenei úti leveleinek többségét.¹⁶ Az előbbi az ifjú művész credója, amely a szakmabelieket szólítja meg. Az úti levelek a koncertlátogató nagyközönség érdeklődését voltak hivatva fenntartani Liszt iránt hosszas távollétei, svájci és itáliai utazásai, majd virtuóz turnéi idején.

Schlesinger készítette elő Liszt zeneszerzői debütálását, vagyis első eredeti és érettnek ítélt zongoradarabjai, az *Apparitions* (Megjelenések) és az *Harmonies poétiques et religieuses* (Költői és vallásos harmóniák) megjelenését. Ez utóbbit a *Gazette musicale* 1835. június 7-i mellékleteként kapták kézhez az előfizetők (1. fakszimile a 192. oldalon). A gondosan metszett kottában számos francia nyelvű előadási utasítás segíti a darab reménybeli előadóit. Tartalmáról a Lamartine-tól kölcsönzött cím és előszó tájékoztat. Egy héttel később Joseph d’Ortigue a teljes lapszámot kitöltő életrajzi esszében mutatta be Lisztet, hogy zeneszerzői elhivatottságáról meggyőzze az olvasókat.¹⁷ Igyekezetük dacára a fantáziaszerű kompozíció láttán a szakmai közönség arra következtetett, hogy Liszt munkája nem több lejegyzett improvizációnál. A kudarc után Liszt zeneszerzői tehetsége éveken át vita tárgyát képezte a zeneszerző és Schlesinger között.¹⁸ Liszt hiába várta, hogy mint 1833-tól Chopinnel, Schlesinger vele is állandó szerződést kössön, noha időközben egy másik párizsi kiadóval, Troupenas-val, valamint a milánói Ricordi-val sikerült hasonló szerződést kötnie. Ricordi a szerződésben vállalta Liszt szerzeményeinek kiadását és értékesítését ívenként 4 Napóleon-aranyért, azaz 20 frankért.¹⁹ Ennyibe került akkoriban három-négy operafantázia kottája. Schlesinger bizalmatlanságát az sem oszlatta el, hogy François-Joseph Fétis, az 1830-as években Lisztet még hevesen kritizáló belga zeneteoretikus 1841-ben elismerő kritikát írt a *Revue*-ben a *Zarándokévek*, a *Transzcendens* és a *Paganini etűdök* frissen megjelent darabjairól.²⁰ Liszt és Fétis kapcsolatának rendezésében közrejátszott,

16 A szóban forgó írások modern kiadása: Franz Liszt: „De la situation des artistes et de leur condition dans la société”; és uő: „Lettres d’un bachelier ès musique”. In: uő: *Sämtliche Schriften*, 1.: *Frühe Schriften*. Hrsg. von Rainer Kleinertz, kommentiert unter Mitarbeit von Serge Gut. Wiesbaden, Leipzig, Paris: Breitkopf & Härtel, 2000, 2–75., 77–323. Magyarul: Liszt Ferenc: *A művészek helyzetéről és a társadalomban betöltött szerepükről* és Joseph d’Ortigue: *Életrajzi tanulmányok I. Liszt Ferenc*. Ford. Pethő-Vernet Csilla, közreadta, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Eckhardt Mária, illetve Kaczmarczyk Adrienne. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2025 (Zenei írások és zenei levelezés a 19. századi Magyarországon, 1. Sorozatszerk. Kim Katalin)

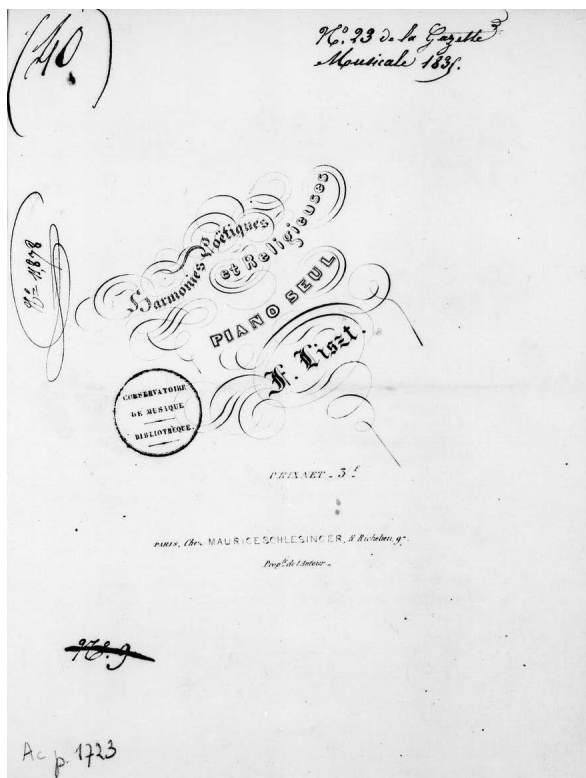
17 Joseph d’Ortigue: „Études biographiques I. Frantz Listz [sic]”, *Gazette musicale de Paris*, 2/24. (14 juin 1835), 197–205. Magyar kiadásához ld a 16. jegyzetet.

18 Jacqueline Bellas: „La tumultueuse amitié de Franz Liszt et de Maurice Schlesinger. Autour d’une correspondance inédite”, *Littérature* 12. (novembre 1965), 7–20.

19 Liszt ismeretlen kiadónak címzett 1837. augusztus 23-i levele, ld. Rosenthal: *Liszt and His Publishers*, 7.

20 François-Joseph Fétis: „Études d’exécution transcendante, pour le piano, par Franz Liszt”, *Revue et gazette musicale de Paris* 8/32. (9 mai 1841), 261–264. A *Transzcendens etűdök* 1838-as változata 24 *Grandes études* címmel látott napvilágot, míg a *Nagy Paganini-etűdök* ugyanekkori változata *Bravourstudien nach Paganinis Capricen / Études d’exécution transcendante d’après Paganini* címmel jelent meg 1839–40-ben. Fétis ez utóbbi sorozatra utal írása címében. Liszt a végleges változatok kidolgozása-kor, 1851-ben cserélte fel a két sorozat címében a jelzőket.

hogy Liszt nagyrabecsüléséről biztosította a teoretikust a harmóniatannal kapcsolatban kidolgozott, először 1832-es előadásában kifejtett elméletét illetően.²¹ Ugyanakkor legalább olyan súllyal esett a latba, hogy eljátszott számára néhányat a felsorolt művei közül. A zártkörű brüsszeli koncerten az etűdöket hallva Fétis állítólag elképedve ismerte be: „Íme, a zongora! Eddig azt sem tudtuk, mi az.”²²

1. fakszimile. A Liszt: *Harmonies poétiques et religieuses* címoldala. Paris: M. Schlesinger, 1835, lemezszám: M. S. 1748. Bibliothèque nationale de France, Paris, Département de musique, Ac. p. 1723. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b108743870> – A jelzet és a pecsét bizonyítja, hogy a példány korábbi tulajdonosa a párizsi Conservatoire volt. A címlap tetején kézírásos jegyzet tudatja, hogy a kotta Schlesinger lapja, a *Gazette musicale* 23. számának mellékleteként jelent meg 1835-ben.

Az eset rávilágít arra, hogy az eladott példányszámot Liszt koncertfellépései drasztikusan megemelhették. A legnevezetesebb példa erre az Ördög Róbert remiszcenciák esete. Az 1841. március 23-án lezajlott párizsi bemutató viharos sikere

21 Uő: *Traité complet de la théorie et de la pratique de l'harmonie*. Paris: Schlesinger, 1844.

22 „J’ai joué hier soir chez Fétis. Il y avait 150 personnes. Après mon premier morceau Fétis s’est écrié: ‘Voilà la création du Piano – on ne savait pas ce que c’était jusqu’ici.’” Liszt levele Marie d’Agoult-nak 1841. február 12-én. In: *Correspondance. Franz Liszt – Marie d’Agoult*. Ed. Serge Gut-Jacqueline Bellas. Paris: Fayard, 2001, 768.

után Schlesinger állítólag több mint 500 példányt adott el a zongoradarabból a megjelenés napján, többet, mint addig bármely kiadó bármely zongoraműből.²³ Ennyi példányt a koncerteken mellőzött és az előszóban kimondottan a kulturális elit figyelmébe ajánlott *Harmonies poétiques*-ből Schlesingernek sohasem, a lipcsei Hofmeisternek kilenc év alatt, 1835–44 között sikerült értékesítenie.²⁴ Az *Ördög Róbert remniszcenciák* kelendősége persze elválaszthatatlan Meyerbeer operájának rendkívüli népszerűségétől. Mindenesetre általánosságban is elmondható, hogy Liszt operaparafrázisai biztos üzlettel kecsegtették a kiadókat. Schlesinger, hogy megtartsa őt szerzői között, szövetségese maradt Lisztnek. Ebből Liszt is profitált, ugyanis Schlesinger lapjában nem jelent meg róla negatív kritika.²⁵

A bravúrdarabok kelendősége már csak azért is elgondolkoztató, mert a vevők nem tudták eljátszani azokat. James Deaville meggyőző érvelése szerint a kottát valójában a művésszel való találkozás emlékekül, szuvenir gyanánt vásárolták meg. Tegyük hozzá, a kotta ily módon a művész kézjegyét őrző albumlap könnyen beszerezhető változatává minősült át. Valószínűleg az albumlap üzleti értékét ismerte fel Liszt és Schlesinger, amikor a *Robert*-fantáziával együtt közönségsikert aratott etűdöt, a *Mazeppát* speciális módon adták ki: a bevezető ütemeket Liszt kézírásában, mintegy albumlapként, a darab további részét metszett kottában közölték (2. faksimile a 194. oldalon). Lépésüket valójában gyakorlatiasság motiválta. Liszt *Transzcendens etűdjeinek* első változatában, amely 1838-ban jelent meg Schlesingernél is, az etűdök nem viseltek címeket. Az, hogy a ló hátára kötözött kozák romantikus figuráját társítsa a sorozat 4. darabjához, alighanem az etűdök megjelenése után jutott Liszt eszébe. Ekkor kissé átdolgozta, bevezetéssel és hosszabb kódával látta el az etűdöt. Az új verzió kedvéért új metszés készült az utolsó oldalhoz. Ám a bevezetés esetében ez lehetetlennek bizonyult, mivel új lap beillesztésére, több oldal újrametszésére és a kiadvány további oldalainak az átszámozására lett volna szükség. A bevezetést, a fantáziacímet és az inspiráló vers költőjének, Victor Hugónak szóló ajánlást tartalmazó Liszt-kézirat sokszorosítása és a kiadványba való beillesztése azonban mind szakmai, mind üzleti szempontból jó kompromisszumot eredményezett.

Az üzleti érzék másként nyilvánult meg 1838–39-ben Anton Diabelli és Tobias Haslinger bécsi kiadók részéről. Amikor 1838 őszén a márciusi pesti árvíz károlytjainak megsegítése céljával Liszt Bécsbe ment hangversenyezni, felelevenítette és kibővítette kapcsolatait a helyi kiadókkal. Diabelli, aki 1824-ben felvette Lisztet a keringőjére variációt komponáló ötven „jeles hazai zeneszerző és virtuóz” közös albumába, a Habsburg Birodalom alattvalójának számítva sorolta őt a ki-

23 „Nouvelles”, *Revue et gazette musicale de Paris* 8/32. (10 octobre 1841), 447.

24 James Deaville: „Publishing Paraphrases and Creating Collectors. Friedrich Hofmeister, Franz Liszt, and the Technology of Popularity”. In: *Franz Liszt and His World*. Ed. Christopher H. Gibbs and Dana Gooley. Princeton (NJ) and Oxford: Princeton University Press, 2006, 255–588.

25 Katharine Ellis: *Music Criticism in Nineteenth-Century France*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 149–154.

2. fakszimile. Liszt: Mazeppa, étude. Paris: M. Schlesinger, 1841?, lemezszám: M.S. 2756. Brandeis University Libraries, Waltham (MA), Special Coll. M25.M38 P6. Forrás: Neue Liszt Ausgabe, Supplementum Serie, 4. Hrsg. Adrienne Kaczmarczyk. Budapest: Editio Musica Budapest, 2011, 159. – A 24 Grandes études, tehát a Transzcendens etűdök 1838-as verziójának Schlesinger-féle kiadásában megjelent 4., cím nélküli etűd különlenyomata bevezetéssel bővítve. A bevezetés Liszt kéziratának sokszorosításával, a nyomtatott kottához illesztve jelent meg.

advány címlapján feltüntetett Vaterländischer Künstlerverein tagjai közé.²⁶ Másfél évtizeddel később ugyanő Lisztet magyar nemzetiségére apellálva kérte fel, készítsen kétkezes átíratot Schubert népszerű négykezeséből, a *Divertissement à la hongroise* három tételéből. Liszt rugalmas hozzáállására jellemző, hogy a *Mélodies hongroises d'après Schubert* címmel publikált átíratokat, amatőr előadókra is számítva – pályája során nem először és nem utoljára – könnyebb változatban is elkészítette.²⁷ Diabelli választását csak részben motiválta Liszt nemzetisége.

26 Vaterländischer Künstlerverein. *Veränderungen für das Piano-Forte über ein vorgelegtes Thema componirt von den vorzüglichsten Tonsetzern und Virtuosen Wien's und der k. k. oesterreichischen Staaten.* 1te Abtheilung. Wien: A. Diabelli et Comp. [1824], lemezszám: C. et D. No. 1381. 42, no. 24. Liszt neve mellett a „(Knabe von 11 Jahren) geboren in Ungarn.” felirat szerepel. Diabelli nyilván Carl Czerny ajánlására fogadta el a gyermek Liszt variációját. A kiadvány 2. részét Beethoven *Diabelli-variációi* alkották.

27 A témához ld. Jonathan Kregor tanulmányát, amely a Liszt zongoraműveiben gyakori – technikai szempontból egyszerűsített – változatokkal foglalkozik: „Paths through the Lisztian Ossia”, in: *Liszt and Virtuosity*. Ed. Robert Doran. Rochester: University of Rochester/Suffolk: Boydell & Brewer, 2020, 148–185.

Az 1830-as években Párizsban, majd Bécsben és másutt Liszt gyakran tűzte műsorára Schubert dalait saját zongoraátírataiban, és a legnépszerűbb tizenkettőt épp ez idő tájt publikálta a dalok bécsi és párizsi kiadóinál, magánál Diabellinél és Richault-nál.

A zeneszerző magyar származásában rejlő üzleti lehetőséget Haslinger is felismerte. Értesülvén Liszt 1839/40 fordulójára tervezett magyarországi turnéjáról, még azelőtt megíratta vele a *Magyar Dallok / Ungarische Nationalmelodien* első darabjait, vagyis magyarországi turnéja „emlékeit”, hogy a művész és honfitársai közötti, utóbb sorsdöntőnek bizonyuló találkozásra sor került volna. Haslinger szemében – Herder *Volksgeist*-elmélete értelmében és a kor vele egyetértő elgondolása szerint – a *style hongrois*-t a magyarok és a virtuózként közülük is kiemelkedő Liszt tolmácsolhatta hitelesen, mivel a stílus ismeretét a velük született tudás garantálta. Bár mai felfogásunk szerint a herderi tézis tudományosan nem helytálló, 1846-ban, többhónapnyi magyarországi tartózkodása során Liszt valóban elsajátította, mégpedig úgyszólván anyanyelvi szinten a magyaros stílust, és minden kortársánál pontosabban ültette át zongorára a cigánybandák előadásmódját. Ugyanakkor nem kis gondot okozott Haslinger metszőjének a lassú *rubato*-szakaszokkal, amelyeknek a pontos lejegyzésére a zeneszerző sem ekkor, sem később nem talált tökéletes megoldást. Erről árulkodik a néhány ránk maradt autográf kézírata is, amelyekben a ritmizálás-metrizálás értelmezését döntően befolyásoló kottafejméret, tehát a normál és a kis kottás hangok közötti különbségtétel gyakran nem egyértelmű. Ezeket, úgy tűnik, a metszőpéldányokban és a korrektúra-levonatokban sem tisztázta. Azzal, hogy az „im trotzigen Zigeuner-Styl” vagy a „quasi improvisato, in stile zingarese” megjegyzésekkel a cigánybandákhoz utasította az előadót, egyúttal alighanem a pontos lejegyzés lehetetlenségét is elismerte.²⁸ A cigánybandákhoz irányította még a saját tanítványait is, köztük 1853. június 8-án kelt levelében Hans von Bülow-t, aki egyébként június 1-én „Liszt Ferencz megragadó modorában”, a pesti publikum teljes meglegedésére játszotta a *Magyar fantázia (Fantasie über ungarische Volksmelodien)* ősbemutatójának zongora magánszólamát.²⁹ A magyaros feldolgozások 1851–53-ban publikált végleges változatában, a *Magyar rapszódia*k I–XV. darabjában Liszt egyszerűsített a *rubato*-szakaszok ritmusképletein. Ez azzal magyarázható, hogy ekkoriban már Németországban élt, és főként ottani és párizsi kiadóknál publikált, akiknek a vásárlói nem rendelkeztek a cigányzene olyan bensőséges ismeretével, mint a magyar vagy a bécsi közönség. Liszt művei először Haslinger nyomdájából jutottak el Magyarországra, ami nemcsak Haslinger élelmességének volt köszönhető, hanem annak

28 Ld. a *Magyar rapszódia*k korábbi sorozatának 1846-tól komponált darabjai között a 15. 1. üteméhez és a 19. 10. üteméhez írt karakterjelzést. *Magyar rhapsodiák / Rapsodies hongroises / Ungarische Rhapsodien und andere Werke / and other Works / és más művek*. Hrsg. Adrienne Kaczmarczyk–Ágnes Sas. Budapest: Editio Musica Budapest, 2016 (Neue Liszt Ausgabe, 8. Supplementband), 43., 100.

29 „Écoutez les Bohémiens et appropriiez-vous leur énergie accentuation du rythme et de la mélodie.” *Briefwechsel zwischen Franz Liszt und Hans von Bülow*. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1898, 23., no. 11.; Bülow előadásáról ld. *Budapesti Hírlap* 129. (1853. június 3.), 668.

is, hogy akkoriban még nem volt Pesten olyan zeneműkiadó, amely a bonyolult kottaképek elkészítésére és kellő számú vevő toborzására képes lett volna. Elsőként a Treichlinger-cég árusította a feldolgozásokat, majd 1850 után Rózsavölgyi és 1871-től Táborosky adott ki elsősorban magyar vonatkozású Liszt-műveket.

Haslinger volt Liszt legkedvesebb bécsi kiadója, akinél 1838–57 között összesen legalább 38 műve jelent meg, a magyaros darabokon túl a *Winterreise* és a *Schwanengesang* számos dalának átírata, valamint 1857-ben az Esz-dúr zongoraverseny is. A kompozíciók kottái lemeznymással (*Stich*) készültek, bár épp a Tobias Haslinger által 1814-től vezetett kiadó megalapítója, Alois Senefelder találta fel azt az eljárást, amely később nagyságrenddel olcsóbbá tette a zeneműkiadást. Az új eljárás, a kőmetszés (litográfia) további javítások után csak a század második felében terjedt el. Azonban a lemezmetzésnek is megvoltak az előnyei. Szép kottaképet eredményezett, és kis példányszámban is megérte elkészíteni, tehát nem jelentett túl nagy kockázatot. Ráadásul a korrektúrázás során viszonylag könnyen lehetett javítani a lemezeken. Haslinger a kor modern kottairási szabályait alkalmazta, ami abban is megnyilvánult, hogy a szárirányokat a mai gyakorlatban is érvényesülő elv szerint rajzolta meg. Bár ez gyakran a Liszt által képviselt elv, a szólamos írásmód felülírásához vezetett, Liszt mégis jobban kedvelte Haslinger kottáit, mint a kézírását esetleg pontosabban követő, de a hiányzó módosítójeleket nem pótló és gyakran félreolvasási hibáktól hemzsegő párizsi kiadványokat. Zongoraművei revíziója során, weimari letelepedése után, rendszert Haslinger-kiadványokban dolgozta ki a végleges verziókat, ami azzal is járt, hogy a bécsi kiadónál közölt szövegváltozatok éltek tovább azokban. Liszt baráti viszonyban állt Haslingerrel: hozzá küldte a postáját, nála hagyta kottáit, könyveit, személyes holmiját, amíg 1846–47-ben Magyarországon, Erdélyben, Romániában, Isztambulban és Kijevben turnézott.

Zenekari partitúrák és átíratok

A revízió és az azt lehetővé tévő weimari letelepedés 1848-ban új irányt szabott a zeneszerző és a kiadók együttműködésének. Ettől kezdve Liszt túlnyomórészt csak a kulturális identitását meghatározó két helyszínen, Németországban és jóval kevesebbet Párizsban publikált. A politikai egységről és az országhatárokról folyó német viták résztvevői szemében Liszt jelentős erkölcsi tőkét halmozott fel a német kultúra érdekében kifejtett tevékenységével. Pozitívan értékelték a bonni Beethoven-szobor felállításáért 1839–45 között vállalt turnéit és az 1849–60 között általa szervezett weimari zenei-irodalmi fesztiválokat. Úgyszintén a német ügyet szolgálta szemükben a Beethoven, Schubert, Weber és Wagner műveiből készített átírataival. A Beethoven-szimfóniák esetében a szakmabelieknek hamar feltűnt a zongorapartitúrák (*partition de piano*) páratlan részletgazdagsága és a zenekari hangzást megidéző képessége. Technikai nehézségük mindazonáltal késleltette megjelenésüket. A kiadásukra 1839-ben vállalkozó Breitkopf & Härtel számára azonban, Jonathan Kregor logikus feltételezése szerint, épp e rendkívüli tulajdonságok együttese tehette vonzóvá őket. Ugyanis ezeknek köszönhetően

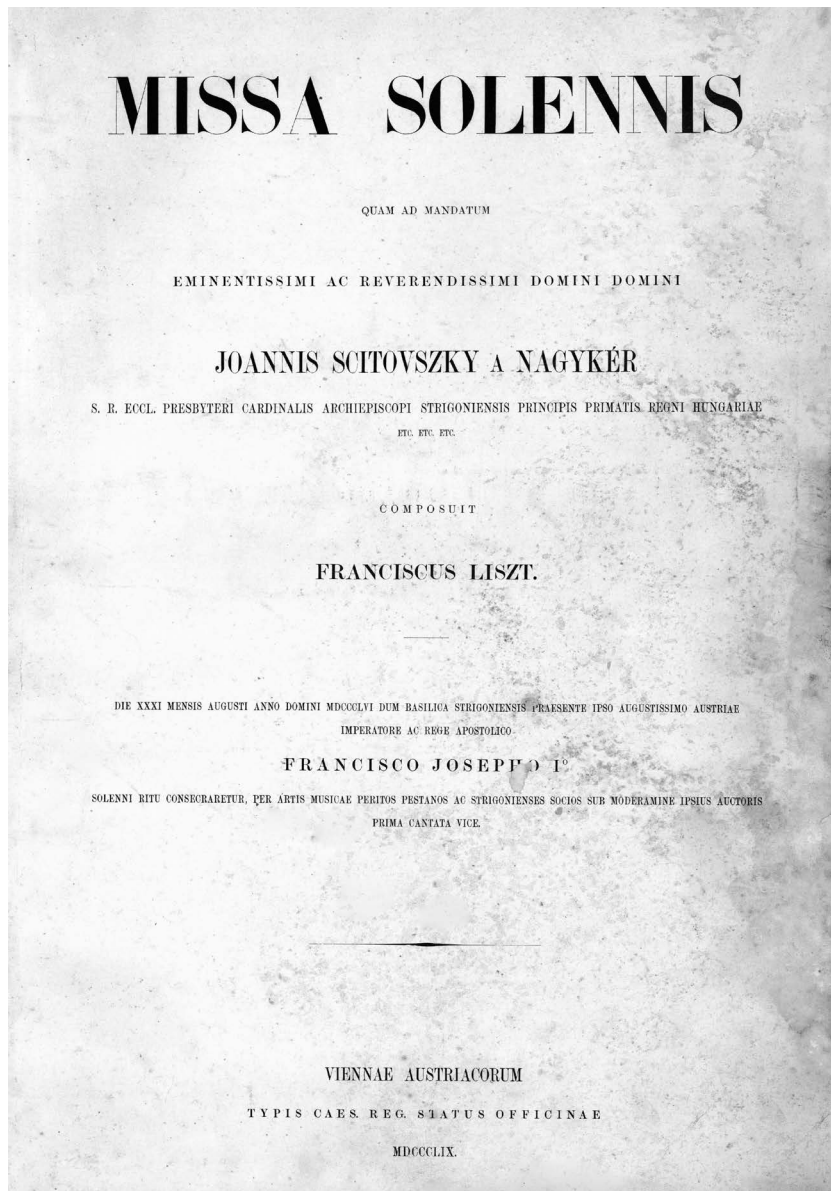
emelkedhettek a fogyasztást, azaz lényegében a házimuzsikálás igényeit kiszolgáló többi átirat fölé. A Beethovenhez méltónak érzett átiratok jól beleillettek Breitkopf profiljába, aki a kiadók közül elsőként kötelezte el magát a klasszikusnak számító szerzők életművének kiadása mellett. Liszt ebbe a vonulatba akart és tudott bekapcsolódni, amikor – a h-moll szonáta után – szimfonikus költeményei és szimfóniai kiadásának is megnyerte Breitkopfét 1854-ben. A szimfonikus költemények munkálatainak elhúzódása miatt végül a *Faust-szimfónia*, valamint a Lenau *Faustja* nyomán komponált két jelenet Julius Schubertnél jelent meg, akit nyilván az irodalmi téma, a német identitás 19. századi reprezentánsának története késztetett rá, hogy visszautasíthatatlan ajánlatot tegyen Lisztnek.

Liszt programzenei elképzelései és újonnan kidolgozott szimfonikus stílusa az 1850-es években vonta magára a „haladás” zászlaja alatt felsorakozott zenetoretikusok figyelmét. Közülük Franz Brendel nemcsak írásaiban támogatta Lisztet, hanem szükség esetén a kiadókkal is tárgyalt a nevében. Liszt 1859-ben szánta rá magát dalainak gyűjteményes kiadására. Előbb régi kiadójához, a berlini Schlesingerhez fordult, akinek kitűnő weimari énekesnőjével, Emilie Genasttal mutatott be néhány dalt. A berlini kiadó hezitálása láttán, Brendel tanácsára Liszt végül a lipcsei Kahntot bízta meg a *Gesammelte Lieder* kiadásával. Választásában szerepet játszott az is, hogy 1855-től Kahnt adta ki a Brendel vezette „progresszívek” szócsövének számító *Neue Zeitschrift für Musikot*, amelyben a kiadó kottái kedvező kritikákra számíthattak.

Noha Liszt megnyerte magának a német nyilvánosságot, művei terjesztésében nem lebecsülendő szerep jutott tanítványainak, köztük mindenekelőtt Hans von Bülow-nak. Amellett hogy zongorázta és vezényelte Liszt műveit, nemegyszer a kiadásukat is intézte. Liszt gyakran figyelmeztette kiadóit, hogy a publikálásra felajánlott műve nem lesz kelendő. Ezzel valójában azt tudatta velük, hogy a szóban forgó mű a szakmai elit képességeihez igazodik. De előfordult, hogy valóban habozott, megérett-e már a kor egy-egy avantgárd kompozíciójára. Ez volt a helyzet a *Haláltánc*cal, amelyet egy évtizedes halogatás után végül Bülow biztatására jelentetett meg 1865-ben a lipcsei Siegelnél.

A kiadóknak veszteséget kellett volna elkönyvelniük, ha Liszt szimfonikus és oratorikus műveinek publikálására szorítkoznak. Ennek kivédésére szolgáltak a különféle átdolgozások, amelyeknek fő eszköze, a zongora a század közepétől már minden polgári otthonban megtalálható volt. Vagyis az a műfaj, amellyel Liszt hajdan megnyerte magának a kiadókat, a század második felében részben más céllal és stílussal tért vissza életművébe. Ezúttal Liszt azon volt, hogy szerényebb technikai felkészültségű játékos számára is elérhetővé tegye műveit. Ráadásul a hangrögzítés feltalálása előtt a szimfonikus, az oratorikus művek és az operák az átdolgozások révén válhattak csak ismertté. Ezzel függ össze, hogy Liszt négykezes és kétzongorás műcsoportja a kortárs komponistákéhoz képest feltűnően gazdag: elébe ment a kiadók és vevők igényeinek. Két kézre viszont nem írta át zenekari műveit, miután a század közepétől elérhetővé vált a nyomtatott zenekari partitúra: Breitkopfnál 1876-ban Oskar Hase kezdeményezte a *Volksausgabe* elindítását, amelyben 1885-ben Liszt 12 szimfonikus költeménye is megjelent.

A kórusra és zenekarra komponált művek partitúráinak magas előállítási költsége ismeretében művészete hivatalos elismerésének tekinthető, hogy az esztergomi bazilika felszentelésére komponált *Missa solennis* partitúráját a bécsi udvar állami költségen adta ki 1859-ben a k. k. Hofdruckereiben.

3. faksimile. Liszt: *Missa solennis*. Wien: k. k. Hofdruckerei, 1859, lemezszám nincs. Belső címlap. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Kutatókönyvtára, LGy (Z) 160.059

A zenélés és zenehallgatás elterjedése a magánéletben a század folyamán a meditatív zongoradarabok iránt is hatalmasra duzzasztotta a keresletet. Liszt *Consolations*-ját a kritikus hajlamú Nietzsche is kedvtelve játszotta.³⁰ Az ugyanezen műfajcsoportba tartozó *Karácsonyfa* című ciklus darabjait Alexander Bogdanovics Gutheil eléggé értékesnek tartotta ahhoz, hogy Liszt megkerülésével megszerezze és 1880 körül sebtében kiadja őket Moszkvában. A mű, hosszas revíziók után a berlini Fürstnernél jelent meg, abban az országban, ahonnan a karácsonyfa-állítás szokása elterjedt.

Érdekek és jogok

Mint minden szerző, Liszt is azon volt, hogy műveit a lehető legtágabb körben és a legnagyobb példányszámban értékesítse. Ezért az 1800 körül bevezetett szerzői jogi rendelkezések biztosította lehetőséggel élve bel- és külföldi kiadóknak egyaránt eladta műveit. Amennyiben sikerült elérnie, hogy szerzeménye több országban és nagyjából egyszerre jelenjen meg, azzal a kiadók is jól jártak, ugyanis a kalózkidadásokat leginkább a szimultán kiadásokkal tudták kivédeni. Liszt kiadói közül legalább 85 szerezte meg egy vagy több mű első kiadásának jogát, míg a mintegy 35 többi csak árusította a műveit. Az első kiadó továbbküldte a kimetszett lemezeket a többieknek, akik így gyorsabban elkészíthették a saját kottájukat. Ennek fejében viszont csak az első kiadó után jelenhettek meg kiadványukkal a piacon. Az ügyeskedések persze mindennaposak voltak, s ilyesmire kompozíciói hosszas javíthatásával – például a *Transzcendens etűdök* 1838-as verziója esetében – Liszt maga adott alkalmat. A 12 etűd közül első lépésként az 1–8. autográfját küldte el Giovanni Ricordinak, Milánóba. Miután elkészült a metszéssel, Ricordi továbbította a lemezeket Maurice Schlesingernek és a londoni Mori & Lavenunak, és várta a többi etűd kéziratát. Liszt azonban késett, mire a párizsi és a londoni kiadó 1839. elején piacra dobta az 1–8. etűdöt. A számos sajtóhiba arra utal, hogy Lisztnek nem küldtek korrektúralevonatot, azaz nemcsak Ricordit, hanem őt is megkerülték.³¹ Bár a *gentlemen's agreement* megszegésén felháborodhattak, egyiküknek sem volt joga kártérítésre. Ricordi Liszt iránti bizalma elég erős volt ahhoz, hogy túltegye magát a dolgon, és amúgy is tudta, hogy a londoni kiadókkal Liszt nem közvetlenül, hanem ott élő barátja, Ignaz Moscheles közvetítésével tárgyal.³²

30 „Ich habe an diesem Tage viel die Consolations von Liszt gespielt, und ich fühle, wie die Töne in mich eingedrungen sind und in mir vergeistigt widerklingen.” (Ezen a napon sokat játszottam Liszt Consolation-jait, és érzem, amint a hangok belémhatolnak és a lelkemben visszhangoznak.) Friedrich Nietzsche: „Über Stimmungen”. In: *Werke in drei Bänden*, III.: *Autobiographisches aus den Jahren 1856–1869*. Hg. Karl Schlechta. München: Hanser, 1954, 112–113.

31 Ld. Liszt keltezetlen levelét Ricordihoz. In: *Liszt Letters in the Library of Congress*. Ed. Michael Short. Hillsdale, NY: Pendragon Press, 2003, 259.

32 Ld. Moscheles Lisztnek szóló, 1837. december 11-én kelt levelét. *Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt*, I.: 1824–1854. Hg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel. 1895, 10–11., no. 6.

Ami a sajtóhibákat illeti, a metszők és a kiadók hanyagsága a Liszt-levelek visszatérő panasz maradt. Julius Schubertnek írt 1863. szeptember 5-i levelében Liszt a *Faust-szimfónia* kétfonórás átiratából kapott korrektúralevonat minőségén méltatlankodik (4. fakszimile). Önérzetesen kijelenti, hogy számára éppoly fontos a szellemi tulajdona, mint a kereskedő számára az anyagi javai, s hogy ebben a vonatkozásban a sajtóhibák érintik őt a legérzékenyebben.³³ Liszt hasonlata abba a diskurzusba illeszkedik, amely a szerzői jog (*copyright*) értelmezésével kapcsolatban bontakozott ki a 19. században, immár kevésbé a kiadók, mint inkább a szerzők jogainak védelme körül. A fő problémát éppen a szellemi tulajdon értelmezése jelentette, mivel tulajdonon a római jogból kiinduló európai gondolkodás a 18. századig csak dologi javakat értett. Ez magyarázza, hogy a legkorábbi szerzői jogi törvények a nyomtatott kottát védték, a felhasználás és előadás kérdését azonban figyelmen kívül hagyták.³⁴

Az első szerzői jogi törvényt, a *Statute of Anne*-t 1710-ben hozták Angliában, de a zeneszerzők ténylegesen csak 1777-től kaptak védelmet kimetszett kottáikra. 1814-ben a szerzői jog hatálya a szerző életére, 1842-ben az első kiadástól számítva 42 évre lett meghatározva. Amikor tehát a londoni Brewer 1873-ban kiadta a *Transzcendens etűdök* 1838-as változatát, a kiadás jogát megvásárolva betarthatta a törvényt. A szerző sajátos jogait azonban negligálta, hiszen Liszt már 1850-ben letiltotta a szóban forgó verzió árusítását, és 1852-ben Breitkopf & Härtelnél kiadta a jelentősen átdolgozott új, egyszersmind végleges verziót. Az utánnyomás jogát más kiadók is fenntartották maguknak. Így járt el a lipcsei Hofmeister is, aki az 1870–80-as években is árusította azokat az általa korábban kiadott Liszt-verziókat, amelyek időközben meghaladottá váltak. Lisztet különösen érzékenyen érintette, amikor a *Transzcendens etűdök* Dufaut & Dubois-Boisselot-nál 1827-ben megjelent, gyerekkori, mondhatni embrionális változatát Hofmeister piacra dobta 1839-ben, az első érett verzió kiadásával egy időben. Megtehetette, mivel a szerzői jog csak az egyes

33 „Sie wissen, geehrter Freund, daß mir schwindlige Auflagen ein Gräuel sind; erweisen Sie mir also die Aufmerksamkeit, meinen geringen Noten, inclusive deren f, p, cresc., etc. etc. ebenso genau Rechnung zu tragen, als es gewiß Ihr Buchhalter nicht versäumt mit den Thalern und Groschen Ihrer Verlags-Conti! Mein geistiges Eigenthum ist mir nicht minder wichtig als dem Kaufmann seine materielle Habe, und die Stich-Verunglimpfungen sind mir am empfindlichsten. (Tisztelt barátom, Ön is tudja, hogy a szédítő kiadási költségek számomra szörnyűségesek; ezért kérem, legyen szíves figyelembe venni a legapróbb jegyzeteimet is, beleértve a f, p, cresc. stb. jeleket, ugyanolyan pontosan, ahogyan könyvelője biztosan nem hanyagolja el a kiadói számláján szereplő tallérokat és filléreket! Szellemi tulajdonom számomra nem kevésbé fontos, mint a kereskedőnek az anyagi vagyon, és a metszéssel való hitelrontások a legérzékenyebb pontjaim.) *Franz Liszt's Briefe*, VIII. Hg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1905, 164., no. 126.

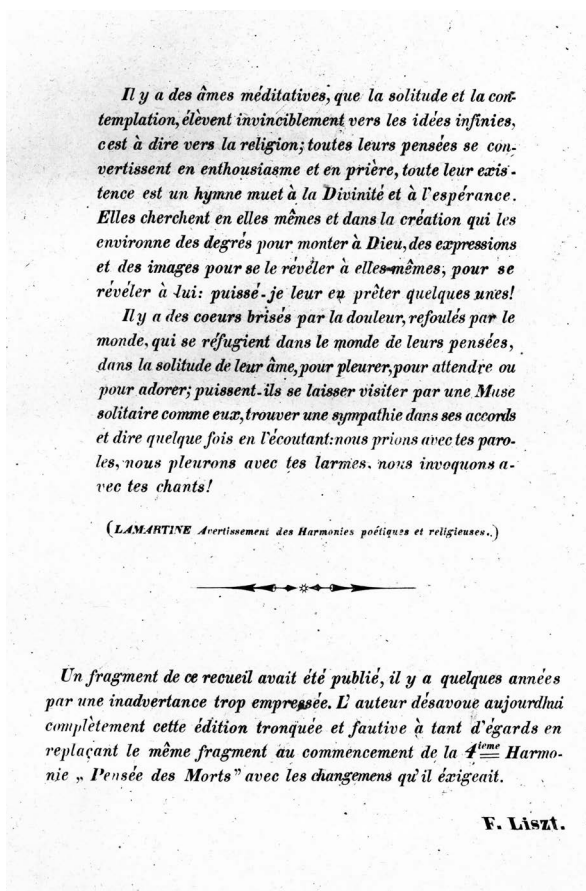
34 A szerzői jog témájában a következő munkákra támaszkodom: Jakab Éva: *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012; Lee Marshall: *Bootlegging. Romanticism and Copyright in the Music Industry*. London–Thousand Oaks (CA)–New Delhi: SAGE Publications Inc., 2005; Laurent Guillo: „Legal Aspects”. In: Rudolph Rasch (ed.): *Music Publishing in Europe 1600–1900. Concepts and Issues, Bibliography*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005, 116–138.; Peter Kleiner–E. P. Skone James–Gavin McFarlane–Melville B. Nimmer: „Copyright”. In: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.40690> (utolsó megtekintés: 2025. május 25.).

4. fakszimile. Liszt: Faust-szimfónia, Chorus mysticus, kézzongorás átirat. Leipzig: Schubert, [1863], lemezszám: 2683. Korrektúralevonat Liszt sajátkezű javításaival. Goethe- und Schiller-Archiv, Weimar, 60 / W 12b. (A tulajdonos szíves engedélyével.) – Az 1863. szeptember 5-én kelt, Schubertnek szóló levéllel összefüggésbe hozható korrektúralevonat részlete. Átnézése során, mint oly sok más alkalommal is, Liszt nemcsak a metszői hibákat kereste, hanem tovább javította magát a kompozíciót is. Ezt mutatja a tenorszólo margóra írt javított változata.

országok határain belül volt érvényben, és az 1827-es verzió Franciaországban jelent meg. De külföldi kiadvány utánnyomásához a kontinens első szerzői jog törvénye, az 1793-as francia sem igényelte a szerző jóváhagyását. Ehhez széles körű nemzetközi egyezményre volt szükség, amilyennek a megkötésére először Liszt halála évében, 1886-ban Bernben került sor, mégpedig a kor zeneműkiadásában élen járó európai országok részvételével. Addig is a szerzők, annak érdekében, hogy műveik utánnyomása esetén részesüljenek a haszonból, a már kiadott verziót több-kevesebb változtatással (vagy esetenként anélkül), „2. (javított) kiadás” felirattal ellátva, azaz új műként meghatározva adták el ugyanannak vagy egy másik kiadónak. Mivel Liszt hajlamos volt művei végtelenre nyúló javíttatására,

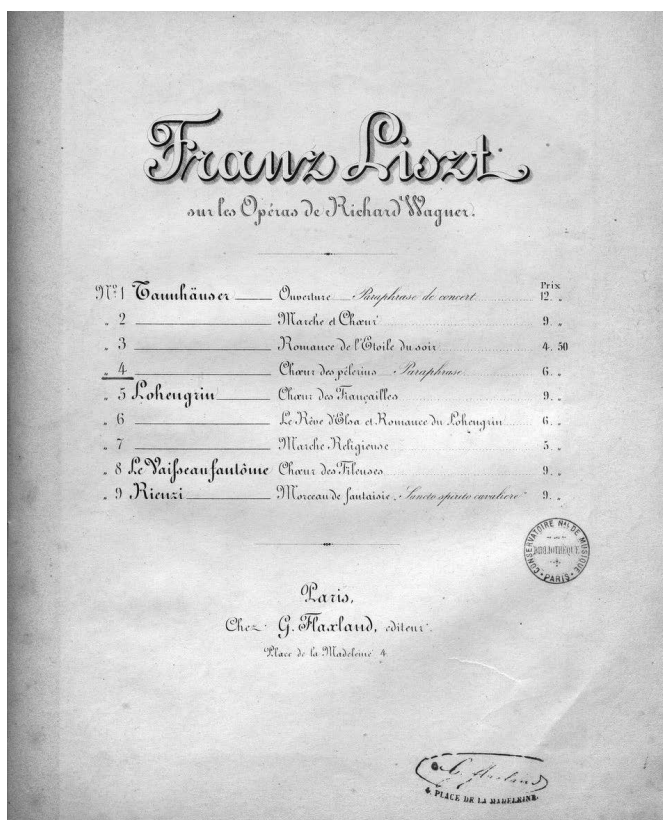
esetében valószínű, hogy a többedik verzió kiadását inkább szakmai, semmint anyagi megfontolások motiválták. A számára fontos alkotások esetében, mint amilyen például a mainzi Schottnál megjelentetett *Zarándokévek* volt, az 1855-ben kiadott svájci év darabjait tartalmazó kötet első, Haslingernél és Richault-nál 1841–42-ben megjelent verzióját a viták elkerülése végett 1849-ben gondosan leltotta.³⁵ Nemegyszer a kotta címlapján közölte, hogy az adott kiadványban olvasható változatot tekinti az egyedül érvényesnek. Így járt el az 1835-ben Maurice Schlesinger által kiadott, említett zongoradarab esetében, amelyet *Harmonies poétiques et religieuses* címmel ciklussá bővített, és a jelentősen átdolgozott hajdani darabot *Pensée des morts* (Emlékezés a holtakra) címmel publikálta (5. fakszimile).

5. fakszimile. Liszt: *Harmonies poétiques et religieuses*. Leipzig: Kistner, [1853], lemezszám: 1885–1891, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Kutatókönyvtára, LGy (Z) 3651. Előzőklap a Lamartine-tól kölcsönzött előszóval és az 1835-ben önállóan kiadott, azonos című zongoradarabot („un fragment”) érvénytelenítő szerzői rendelkezéssel.

35 Liszt 1853. június 27-én kelt levele Heinrich Schlesinger berlini kiadóhoz. Eredetileg neki ajánlotta fel a *Zarándokévek* svájci és itáliai kötetét. In: *Liszt Letters in the Library of Congress*, 291., no. 96.

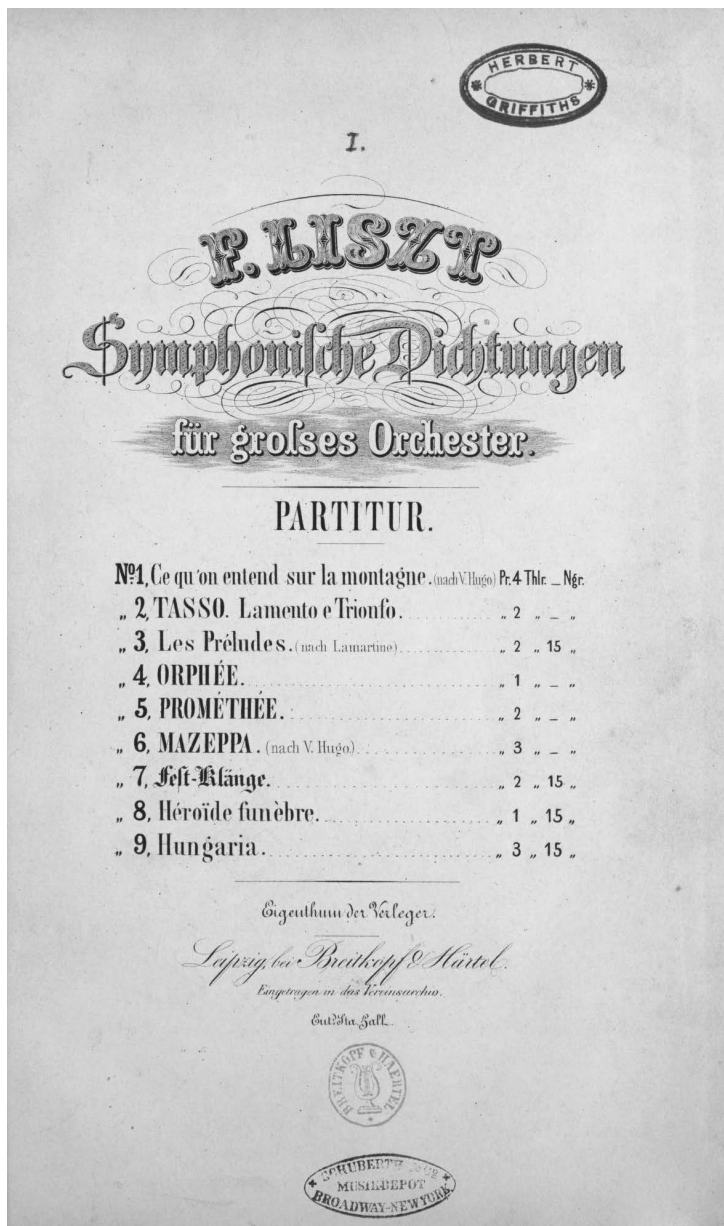
Azzal, hogy Liszt a kottabeli sajtóhibákat szellemi tulajdona megsértésének minősítette, az eredeti mű integritásának védelmét kérte számon. Az eredetiség iránti feltétlen tisztelet indította a 18. századi plágiumpereket, hatotta át az 1793-as francia szerzői jogi törvényt, majd az annak nyomán létrejött európai jogszabályokat. Védelme speciális problémaként merült fel a házimuzsikálás divatja ösztönözte feldolgozások elszaporodásával, különösen a 19. század második felében. A jogi bonyodalmakat elkerülendő a maga cseppét sem szolgai feldolgozásait Liszt igyekezett az eredeti mű kiadójánál publikálni, noha ezt csak a zongorkivonatok és az eredetiséget nélkülöző átiratok esetében írta elő a törvény. Ez a szándék motiválta akkor is, amikor például Franciaországban próbálva megjelentetni Berlioz-, Wagner- és Verdi-feldolgozásait, épp Richault-hoz, Flaxlandhoz és Escudier-hez, tehát az eredeti művek ottani kiadóihoz fordult.

6. fakszimile. Liszt: Tannhäuser, Chœur des pèlerins, Paraphrase. Paris: Flaxland, [1868–69], lemezszám: G. F. 1059. Bibliothèque nationale de France, Paris, Département de musique, Ac. p. 3088. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k15070632/f1.item.r=FlaxlandWagner%20Wagner>. Előzéklap, rajta Liszt Wagner-átiratai Flaxland kínálatában. A jelzet és a pecsét bizonyítja, hogy a példány korábbi tulajdonosa a párizsi Conservatoire volt.

Ha meg kellene nevezni azt a kiadót, amelyikkel Liszt együttműködése a legsokoldalúbb volt, akkor a választás alighanem a Breitkopf & Härtelre esne. Az akkoriban a Härtel fivérek vezetése alatt álló rangos lipcsei cég 1836–86 között nyolc-

vannál is több művét publikálta, köztük a Liszt számára különösen fontos h-moll szonátát, a 12 szimfonikus költeményt és a *Dante-szimfóniát*. Az, hogy Härtelék 1854-ben vállalkoztak a legköltségesebb műfaj, a szimfonikus művek partitúráinak kiadására, kétségtelen jele megbecsülésüknek (7. fakszimile). Ez érvényes akkor

7. fakszimile. Liszt: Symphonische Dichtungen für grosses Orchester. Leipzig: Breitkopf & Härtel, [1856–57]. The Library of Congress, Washington, M3.3 .L77 S88, <https://www.loc.gov/item/68050989/>. Az eredetileg kilencstagúnak tervezett sorozat címlapja.

is, ha tudjuk, hogy a szokásoknak megfelelően a kiadást Liszttel közösen finanszírozták.³⁶ A Schumann-körhöz tartozó Härtel-fivérek sosem barátkoztak meg Liszt zenéjével, elismerésük az 1848–61 közötti weimari zenei-irodalmi fesztiválok megszervezőjének és a feledhetetlen virtuóznak szólt. Härtelék és Liszt kapcsolata nemcsak a zeneműkiadásra terjedt ki. Liszt alapító tagja volt a Bach-összkiadás elindítása érdekében 1850-ben megalakult Bach Társaságnak, szerkesztőbizottsági tagja a Händel- és a Beethoven-összkiadásnak. A Chopin-életműkiadásban Härtelék felkérésére a 24 *Préludes* közreadójaként vett részt. Öt évtizedes harmonikus együttműködésüknek is szerepe lehetett abban, hogy Liszt halála után a lipcsei kiadó vállalta leveleinek és műveinek összkiadását. A levelek 17 és az írások 6 kötete, továbbá a kompozíciói közel felét felölelő, 1907–36 között kiadott 33 (a *Faust-szimfónia* két kötetét számítva 34) kötet a kutatás máig nélkülözhetetlen forrása és segédeszköze.

IRODALOMJEGYZÉK

Bellas, Jacqueline: „La tumultueuse amitié de Franz Liszt et de Maurice Schlesinger. Autour d’une correspondance inédite”, *Littérature*, 12. (novembre 1965), 7–20. <https://doi.org/10.3406/litts.1965.1001>

Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt. I.: 1824–1854. Hg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1895.

Briefwechsel zwischen Franz Liszt und Hans von Bülow. Hrsg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1898.

Correspondance. Franz Liszt – Marie d’Agoult. Ed. Serge Gut–Jaqueline Bellas. Paris: Fayard, 2001.

Deaville, James: „The C. F. Kahnt Archive in Leipzig. A Preliminary Report”, *Notes* 42/3. (March 1986), 502–517. <https://doi.org/10.2307/897328>

Deaville, James: „Liszt’s Symphonic Poems in the New World”. In: *Liszt und Europa*, 365–381.

Deaville, James: „Publishing Paraphrases and Creating Collectors. Friedrich Hofmeister, Franz Liszt, and the Technology of Popularity”. In: *Franz Liszt and His World*, 255–588. <https://doi.org/10.1515/9781400828616.255>

Deutsch, Otto Erich: *Musikverlags Nummern*. Berlin: Verlag Merseburger, 1961.

Devriès, Anik–François Lesure: *Dictionnaire des éditeurs de musique français*, I.: *Des origines à environ 1820*, II.: *De 1820 à 1914*. Genève: Minkoff, 1979.

Ellis, Katharine: *Music Criticism in Nineteenth-Century France*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Fétis, François-Joseph: „Études d’exécution transcendante, pour le piano, par Franz Liszt”, *Revue et gazette musicale de Paris* 8/32. (9 mai 1841), 261–264.

Fétis, François-Joseph: *Traité complet de la théorie et de la pratique de l’harmonie*. Paris: Schlesinger, 1844.

36 A részleteket ld. Otto von Hase: *Breitkopf & Härtel. Gedenkschrift und Arbeitsbericht*, 2. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1919, 164. skk.

- Franz Liszt and His World. Ed. Christopher H. Gibbs and Dana Gooley. Princeton, NJ and Oxford: Princeton University Press, 2006.
- Franz Liszt's Briefe, VIII. Hg. La Mara. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1905.
- Grove Music Online, <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic>.
- Guillo, Laurent: „Legal Aspects”. In: Rudolph Rasch (ed.): *Music Publishing in Europe 1600–1900. Concepts and Issues, Bibliography*, 116–138.
- Hase, Otto von: *Breitkopf & Härtel. Gedenkschrift und Arbeitsbericht*. 1–2. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1917, 1919.
- Jakab Éva: *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012.
- Kallberg, Jeffrey: „Chopin in the Marketplace. Aspects of the International Music Publishing Industry in the First Half of the Nineteenth Century, Part I: France and England”, *Notes* 39/3. (March 1983), 535–569. <https://doi.org/10.2307/940141>
- Kleiner, Peter–James E. P. Skone–Gavin McFarlane–Melville B. Nimmer: „Copyright”. In: *Grove Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.40690> (utolsó megtekintés: 2025. május 25.). <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.40690>
- Kregor, Jonathan: „Grading Liszt”, *Studia Musicologica*, megjelenés alatt.
- Marshall, Lee: *Bootlegging. Romanticism and Copyright in the Music Industry*. London–Thousand Oaks (CA)–New Delhi: SAGE Publications Inc., 2005. <https://doi.org/10.4135/9781446215852>
- Liszt, Franz: *Sämtliche Schriften*, 1.: *Frühe Schriften*. Hrsg. von Rainer Kleinertz, kommentiert unter Mitarbeit von Serge Gut. Wiesbaden, Leipzig, Paris: Breitkopf & Härtel, 2000.
- Liszt, Franz: *Magyar rhapsodiák / Rapsodies hongroises / Ungarische Rhapsodien und andere Werke / and other Works / és más művek*. Hrsg. Adrienne Kaczmarczyk–Ágnes Sas. Budapest: Editio Musica Budapest, 2016 (Neue Liszt Ausgabe, 8. Supplementband).
- Liszt Letters in the Library of Congress*. Ed. Michael Short. Hillsdale, NY: Pendragon Press, 2003.
- Liszt und Europa*. Hrsg. Detlef Altenburg–Harriet Oelers. Laaber: Laaber-Verlag, 2008.
- Mason, William: *Memories of a Musical Life*. New York: The Century Co. 1901.
- Mona Ilona: *Magyar zeneműkiadók és tevékenységük (1774–1867)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1989 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 11).
- Musikalisch-literarischer Monatsbericht neuer Musikalien, musikalischer Schriften und Abbildungen*. Leipzig: Hofmeister, 1829–1990. Ld. még a „Hofmeister XIX” c. oldalt a Royal Holloway, University of London honlapján: <https://hofmeister.rhul.ac.uk/2008/content/database/database.html> (utolsó megtekintés: 2025. május 25.).
- Neighbour, Oliver W.–Alan Tyson: *English Music Publishers' Plate Numbers in the first Half of the Nineteenth Century*. London: Faber and Faber, 1965.
- Nietzsche, Friedrich: *Werke in drei Bänden*, III.: *Autobiographisches aus den Jahren 1856–1869*. Hrsg. von Karl Schlechta. München: Hanser, 1954.
- Ortigue, Joseph d': „Études biographiques I. Frantz Listz [sic]”, *Gazette musicale de Paris*, 2/24. (14 juin 1835), 197–205.
- Rasch, Rudolph (ed.): *Music Publishing in Europe 1600–1900. Concepts and Issues, Bibliography*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005.
- Rosenthal, Albi: „Liszt and His Publishers”, *Liszt-Saeculum* 38. (1986), 3–40.
- Saffle, Michael: „Early Italian Editions of Liszt's Works”, *Revista de Musicologia* 3. (1993), 1781–1794. <https://doi.org/10.2307/20796045>

- „Schott-Archiv digital”. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, <https://schott-archiv-digital.de> (utolsó megtekintés: 2025. május 25.).
- Weber, William: *Music and the Middle Class*. New York: Holmes & Meyer, 1975.
- Weinmann, Alexander: *Verlagsverzeichnis Pietro Mechetti quondam Carlo*. Wien: Universal, 1966 (Beiträge zur Geschichte des Alt-Wiener Musikverlages. Reihe 2, Folge 10.).
- Weinmann, Alexander: *Vollständiges Verlagsverzeichnis Senefelder, Steiner, Haslinger*. München: Katzschler, 1979.
- Zecca Laterza, Agostina: *Il Catalogo numerico Ricordi 1857 con date e indici*. Roma: Nuovo Istituto Editoriale Italiano, 1984 (Bibliotheca musicale VIII. Catalogo editoriali I. Collana di Cataloghi e bibliografie diretta da Claudio Sartori e Agostina Zecca Laterza).

ABSTRACT

ADRIENNE KACZMARCZYK

LISZT'S WORKS AND CONTEMPORARY PUBLISHERS

As a result of the professional versatility and mutual flexibility of Franz Liszt and his contemporary publishers, Liszt's musical works were published by some 120 publishing houses during his lifetime. Documents relating to their collaboration have been poorly preserved, and even these have only been partially explored, as the subject only came to the attention of scholars in the 1980s. In addition to providing a status report, this article seeks to identify the most important characteristics of Liszt's and his publishers' attitudes. Its ultimate goal is to come closer to answering the question of how and to what extent publishers influenced the development of Liszt's musical oeuvre. This article is a significantly expanded version of the chapter entitled 'Publishers' in the volume *Liszt in Context*, edited by Joanne Cormac (Cambridge: Cambridge University Press, 2021).

Adrienne Kaczmarczyk graduated from the Ferenc Liszt Academy of Music with a diploma in musicology in 1995 and from the Eötvös Loránd University of Sciences in 2002 as a Latin philologist. Between 1992–2010 she was a member of the academic staff at the Ferenc Liszt Memorial Museum and Research Centre, Budapest. Since 1995 she has taught at the Liszt Academy of Music, Department of Musicology. Since 1994 she has been an editor, and since 2009 also the editor-in-chief of the Ferenc Liszt Complete Critical Edition. Since 2021 she has worked as a research fellow at the Department for Hungarian Music History, Institute for Musicology RCH. Her main field of research is centred on Liszt's life and works and music history in the 19th century.